

Un famós «escriptor desconegut»

S. J. Lec i els seus aforismes

Guillem Calaforra

No és fàcil de determinar la posició de Stanisław Jerzy Lec en la literatura polonesa. Com els Witkacy, Gombrowicz, Schulz i Miłosz que l'envoltaven, Lec va ser un escriptor essencialment *outsider*, però d'una manera ben diferent. Va publicar diversos llibres de poesia escrits en clau de sàtira ideològica i costumista, però que també contenien l'expressió amarga de la tragèdia bèl·lica, la melangia de l'exiliat i l'agredolç de la memòria personal. Però malgrat una obra en vers que assoleix moments de notable altura, el que li ha donat un lloc d'honor entre els escriptors del segle XX són els epigrames —alguns dels quals han estat traduïts a l'alemany— i, sobretot, els aforismes. Des del punt de vista formal, doncs, la seva és una escriptura allunyada dels *grans gèneres* consagrats pel cànon literari. Aquesta elecció formal podria ser un motiu suficient per a transcórrer pel món literari sense pena ni glòria. Però s'hi afegeixen altres vetos inevitables: ser jueu a Europa Central, escriure en polonès, o ostentar els orígens nobiliaris —i una notòria formació germànica— en ple comu-

nisme soviètic. Podria haver passat desapercebut com un plumífer secundari d'un país perifèric, exòtic, ignot. Però no va ser així. Tot i que ha restat absent dels àmbits culturals hispànics durant dècades, i malgrat ser autor de tirades petites i de mercat reduït a la mateixa Polònia, Lec no és una pura referència històrica, carn de tesis doctorals. És, sens dubte, un dels escriptors més clarividents d'una literatura poderosa i fascinant. Les lletres poloneses encara reserves moltes sorpreses per als d'aquesta vora del Danubi.

La literatura de Lec no és d'accés fàcil; exigeix esforços constants d'interpretació i un sentit de l'humor molt peculiar, i també els lectors indígenes hi troben dificultats remarcables. I en part és perquè en les seves mans cada aforisme representa una exhibició de virtuosisme conceptual i de creativitat lèxica. Lec exerceix una mena de crítica implícita del llenguatge, i precisament a partir del joc, d'un joc que tensa al màxim les possibilitats de l'idioma. *Calambours* i aliteracions, modificacions de paraules perquè assenyalin cap a diversos significats diferents, bromes conceptuals, preguntes retòriques, intertextualitat manipulada, i un llarg etcètera, es condensen en molt poques paraules i constitueixen un petit univers retòric bigarrat i apassionant. Lec converteix el joc de paraules —un

Guillem Calaforra és lector de català a la Uniwersytet Jagielloński, a Cracòvia. Recentment ha traduït, amb Ewa Łukaszuk, *Pensaments despeninats*, de S. J. Lec (Brosquil Edicions, València, 2003).

truc antiquíssim de la retòrica clàssica i de les tradicions orals— en una habilitat de gran volada artística i, al mateix temps, en un plaer literari de gran intensitat. Però un plaer, això sí, per a paladars refinats i pacients; si bé els aforismes en general són textos exigents, que demanen incursions esporàdiques i una digestió lenta, els de Lec són com la música de Bruckner: no donen satisfacció als consumidors impulsius.

Els aforismes més importants d'aquest gran escriptor es recullen en el volum que ell mateix va titular *Pensaments despen-tinats*, una veritable «obra oberta» que encara no té edició definitiva: no se sap quants d'aquests microtextos va deixar pels calaixos, dormint el son dels inèdits, ni quants dels que van aparèixer en les revistes varsovianes de postguerra no han estat encara rescatats per a la posteritat. La totalitat dels *Despen-tinats* accessibles es troben repartits —i repetits— entre tres editorials (Allegro ma non troppo, Noir sur blanc i Universitas). La recent traducció catalana —publicada per Brosquil Edicions i realitzada pel sotasignat juntament amb la romanista polonesa Ewa Łukaszzyk—, amb més de dos mil aforismes *letzians*, constitueix la tria més generosa de *Despen-tinats* publicada fins avui fora de Polònia. A la introducció del llibre hem exposat els fets més importants de la biografia, l'estètica i la ideologia de Lec. Ens hi remetem, doncs, amb la doble intenció de no repetir coses ja dites i d'incitar el lector al contacte directe amb l'obra de Lec, sense exègesis intermediàries.

Els comentaristes d'aquesta edició s'han apressat a celebrar la connexió fusteriana que suggereix el llibre. L'analogia té la seva part de veritat, sens dubte. El caràcter moralista, la fe en la raó, una certa tira-

da a l'humor bròfec, la contundència en l'expressió, són trets compartits per tots dos. Però Lec no exhibeix el lloc comú fusterià —tan suat, tan repetit, tan poc creïble— de l'escepticisme, ni presenta la més mínima concessió als postulats filosòfics del nihilisme amoralista o d'un positivisme *démodé*. Tot i maleir amb certa freqüència la secta perillosa dels *creengòmans* i ser un home independent fins a la tossuderia, Lec manté i reforça unes profundes conviccions morals i polítiques, tan arrelades que el porten a agafar les armes contra als alemanys o, en la immediata postguerra, a dedicar una poesia a Stalin (pecat típic del moment, redimit per la seva trajectòria anterior i posterior). No ens trobem davant un autor que negui la capacitat d'assolir certeses, ni tan sols que desconfii de les ideologies disponibles; àcrata comunista en política, la seva moral és bàsicament judeocristiana. Confessa ser un «epígon dels Deu Manaments», als quals n'hauria volgut afegir dos que nosaltres parafrasejaríem així: «no siguis estúpid» i «tinguis sentit del bon gust». Debel·lador incansable del plebeisme intel·lectual, defensa amb vehemència nietzschiana l'aristocràcia de l'esperit i, en un dels seus magnífics malabarismes conceptuals, arriba a propugnar la «divulgació de l'elitisme». En el fons, el satíric Lec té tant d'il·lustrat racionalista com de moralista, però conrea una malèvola alegria, una passió demoníaca pel joc portada fins als límits d'allò raonable. Tot i que també Fuster admetia una part lúdica en els seus aforismes, al capdavant el sarcasme del desencant hi acabava pesant molt més que no pas el joc. I és tot just aquest element, la idea d'una literatura lúdica i filosòfica al mateix temps, el que separa ambdós autors. Lec s'auto-

identifica en diverses ocasions com a *bufó*, un dels personatges més assidus de la fauna dels *Despentinats*. Més exactament: es defineix com un filòsof vestit de bufó i cofat amb un barret frigi. La declaració de principis no podria ser més transparent.

Quin era, als anys cinquanta i seixanta, el «lector model» de Lec? Sens dubte, el supervivent de la burgesia culta i progressista que, obligat pel règim soviètic a viure en condicions d'anonimat proletari, entenia i transmetia aquestes «càpsules de doctrina» com si fossin petites dosis de subversió quotidiana. Malgrat el marc ideològic i moral que li serveix de referència, Lec no escriu per al proletariat, sinó que es dirigeix a un lector més intel·ligent que la censura (la qual, per cert, poca cosa va saber fer amb els *Pensaments despentinats*). Aquests aforismes, abans d'aparèixer en forma de llibre, s'havien anat publicant parcialment en les revistes literàries de l'època i –horror!– en les publicacions més doctrinàries del règim. Llegits avui dia, mantenen intacte i vigent el seu potencial de crítica política, social i estètica; resulta irònic, doncs, que el govern de Varsòvia l'acomiadés en 1966 amb funerals d'heroi de la pàtria.

El precepte fonamental de l'ideari estilístic de Lec és una concepció radical de la *brevitas*, i així ens ho fa saber en diversos passatges. Per això els seus aforismes són tots, sense excepció, flaixos rapidíssims i enlluernadors. Són molt pocs, poquíssims, els aforismes *letzians* que superen les quatre ratlles, i la majoria es redueixen a una sola frase (un imperatiu, una pregunta retòrica, un joc de conceptes, una exclamació, una paròdia); fins i tot n'hi ha uns quants que només consisteixen en una paraula –inventada, això sí: «Grafomannà»,

«Hooligarquia», «Argumentida», etc. Lec travessa la carn amb les seves sagetes verbals; el conceptisme dels seus textos gnòmics dóna lloc a un discurs entretallat, d'estil nerviós i agressiu. Si hi afegim la seva tendència a la caricatura, a la imatge grotesca, al sarcasme cruel, tindrem tres quartes parts dels ingredients dels *Despentinats*. La resta de la recepta, ens la dóna el moralista il·lustrat. Aquest *trotsko* àcrata, enyorador de l'imperi autro-hongarès destil·la l'essència de Voltaire, Grosz i Schönberg, amanits amb la tradició vienesa de l'aforisme: el seu estimat Karl Kraus. Una barreja explosiva, sens dubte, i genial també.

Vist així, qualsevol intent de traduir els aforismes de Lec s'havia de presentar com una mena de lluita contra els impossibles del llenguatge. Els traductors sabíem, d'entrada, que aquesta tasca constituïa un repte i un risc enormes. Un repte, per la quantitat de dificultats que calia superar paraula rere paraula, frase rere frase; un risc, perquè la dificultat atreu l'error de manera gairebé inevitable. El treball a quatre mans estava pensat, doncs, per reduir el risc de patinades. Però ni tan sols aquesta col·laboració no podia garantir un èxit impecable, sense efectes «col·laterals». Un exemple: ja publicat el llibre, Karol Morvay ens va donar llum sobre el sentit d'un aforisme que per a nosaltres era completament opac («No vagareges per Polònia, aniràs a parar a Riga»). Lec deia literalment això, però jugava implícitament amb l'expressió *isć do rygi*, que significa 'vomitar, perbocar'. El cas és que actualment ja no existeix aquesta construcció, pròpia de generacions passades; i d'altra banda, com que antigament era col·loquial, tampoc no apareix als diccionaris polonesos. Una dificultat que havia de

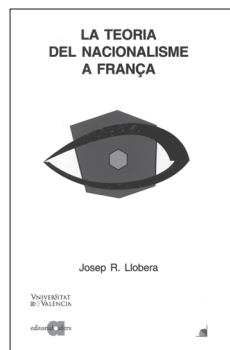
despistar fins i tot a un indígena. Lamentablement, errors com aquest són inevitables en un text tan exageradament difícil com el de Lec.

Encara hauríem d'afegir-hi uns quants aforismes en què el joc lèxic (o conceptual) polonès no té cap correspondència exacta possible en català. En aquests casos hi havia tres opcions: o bé deixar-los fora de la nostra antologia, o bé poblar els peus de pàgina amb abundants notes explicatives, o bé assajar una «traducció creativa», és a dir, més aviat una *versió* del text. La primera possibilitat semblava massa dràstica, i es prestava a una fàcil projecció: si ens ho preniem així, a l'extrem Lec esdevenia intraduïble (i què no és intraduïble, en certa manera?). Massacrar el llibre amb notes a peu de pàgina també hauria estat contraproduent, perquè ni l'autor no ho hauria acceptat ni el lector no hi hauria trobat cap plaer. Plenament conscients del perill que implicava aquesta manera de treballar, en els casos més extrems –no massa, afortunadament– vam decidir d'ofèrir paràfrasis o, més exactament, jocs equivalents basats en l'original. Si bé alguns resultats s'hauran de revisar en pròximes edicions, no hi ha dubte que el balanç és molt positiu, i així ho han reconegut els crítics.

Els *Pensaments despentinats* són, per fi, disponibles en català. Tant de bo, doncs, que aquesta traducció servís almenys perquè en el nostre àmbit cultural se li reconegués a Lec el rang indiscutible de clàssic contemporani de l'aforisme. Grans autors com Bernhard, Sciascia, Eco o Miłosz ja ho pensaven des de fa anys. Potser hem contribuït a demostrar que no s'equivocaven. ▢

EL MÓN DE LES NACIONS

Novetat

FRANÇOIS THUAL

Els conflictes identitaris

184 pp., 10,00 €

ALFONS CUCÓ

Els confins d'Europa. Nacionalisme i drets humans a la Mediterrània oriental

190 pp., 10,00 €

ERNEST GELLNER

Nacionalisme

112 pp., 10,00 €

LIAH GREENFELD

Nacionalisme i modernitat

194 pp., 13,00 €

DANIELE CONVERSI

La desintegració de Iugoslàvia

212 pp., 13,00 €

MIROSLAV HROCH

La naturalesa de la nació

182 pp., 13,00 €

GÉRARD BOUCHARD

La nació quebequesa: futur i passat

266 pp., 15,00 €

JOSEP R. LLOBERA

La teoria del nacionalisme a França

162 pp., 15,00 €

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

editorial afers